

JUAN BAUTISTA JUANINI (1636-1691) I JOAN D'ALÒS I SERRADORA (1617-1695)

JESÚS V. COBO GÓMEZ

MEMBRE ADSCRIT, CENTRE D'ESTUDIS D'HISTÒRIA DE LES CIÈNCIES,
UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA; PSIQUIATRE, CORPORACIÓ
SANITÀRIA PARC TAULÍ DE SABADELL.

jcobo@tauli.cat

Paraules clau: novatores, segle xvii, medicina, Catalunya

Juan Bautista Juanini (1636-1691) and Joan d'Alòs i Serradora (1617-1695)

Summary: *Our work show a typical scientific relationship in the last years of the xviiith century, inside the renovation movement in the science and medicine of these years. The actors of these relationship were the hispanic-italian doctor-surgeon Giovanni Battista Giovannini (or, in spanish, «Juan Bautista Juanini», Milan 1636 - Madrid 1691) and the catalan doctor and university lecturer Joan d'Alòs i Serradora (Moià 1617 - Barcelona 1695). Both live and work in these years intelectually close and became part of the european scientific movement called usually «the Moderns» group, or, in our countries, called «Novatores». Both are friends and developed a personal and scientific relationship for years. The article show the episolar manifestation of these relationship and the possible implications for the science and the medicine of the era in Spain and Catalonia.*

Key words: novatores, xvii century, medicine, Catalonia

Introducció

La nostra aportació mostra una típica relació científica a finals del segle xvii en el context del moviment de renovació de la ciència i la medicina. Els actors d'aquesta relació són el metge i cirurgià hispanoita-

lià Giovanni Battista Giovannini (Milà, 1636 - Madrid, 1691) i el metge i catedràtic català Joan d'Alòs i Serradora (Moià, 1617 - Barcelona, 1695). Els dos viuen i treballen al final del segle XVII a la Península i formen part del moviment de renovació científica i tècnica que apareix a Europa al final d'aquesta centúria denominat «els moderns», o, a la Península, «novatores».

Ambdós van tenir una relació personal i una relació científica. La relació personal directa, molt curta, va continuar durant anys, en forma d'una relació epistolar de la qual només es conserven poques dades. Així, per poder mostrar aquesta relació, hem revisat la bibliografia coneguda sobre els autors i el món científic i mèdic de l'època, i sobre les relacions científiques al món de la medicina i la ciència espanyoles. Igualment, hem realitzat una anàlisi de la correspondència entre ambdós autors.

Giovanni Battista Giovannini (Milà, 1636 - Madrid, 1691) i els novatores

Giovanni Battista Giovannini o «Juan Bautista Juanini», com ell mateix signava en castellà, ha sigut un autor relativament poc estudiat en la bibliografia espanyola i catalana i pràcticament ignorat per la internacional. Malgrat això, és un autor molt interessant, tant per l'època que li pertocà viure, com per la quantitat i qualitat de la seva producció escrita, conservada gairebé en la seva totalitat, com per la seva interacció amb tot el moviment de modernitat peninsular i europeu a finals del segle XVII. En aquest sentit, la seva relació amb Joan d'Alòs s'ha d'interpretar amb un vessant peninsular però també amb un vessant europeu (Cobo, 2006).

Els elements clau per entendre aquest autor són: Juanini neix i es forma al nord d'Itàlia a principis del segle XVII. Era un cirurgià universitari amb grau de doctor, que aleshores es deia metge-cirurgià. Comença la seva carrera com a cirurgià militar, però treballa fonamentalment a la cort espanyola de Madrid, on publica les seves obres i finalment mor a finals del segle XVII, o sigui, fou un cirurgià cortesà. Estava interessat en determinats aspectes dels sabers mèdics, en especial en els aspectes de la higiene pública, la terapèutica química i les neurociències. La seva obra escrita i la seva pràctica medicoquirúrgica es corresponen lògicament amb totes les característiques abans descrites.

Juanini actua com el forat del pany que ens permet observar secretament i còmodament tota la primera generació de *novatores* hispans. Per gràcia d'aquell «impúdic forat», podem observar i analitzar la seva obra però, com espectadors privilegiats, també podem observar fragments de tot l'apassionant moviment que li pertoca viure.

Aquest moviment, els moderns, als països hispànics rep el nom de «novatores». Es tracta d'un moviment científic que omple diverses generacions en la transició del segle XVII al segle XVIII. Cal destacar que, a nivell polític i científic, l'evolució de la ciència espanyola i catalana del segle XVII al segle XVIII és molt diferent. Però en les últimes dècades del segle XVII hi ha molts punts de confluència. Les principals característiques del moviment en la medicina i la cirurgia, entre altres, foren la seva oposició crítica i reformista al galenisme i les se-

ves formulacions teòriques, la implicació en els nous mètodes de la revolució científica, l'experimentació i l'observació, el rebuig del principi d'autoritat en la ciència, la proposta de nous sistemes mèdics, la reivindicació nacionalista de determinats autors de la tradició mèdica, l'ús dels medicaments químics i de la nova matèria mèdica americana i la construcció de noves institucions científiques i docents deslligades de la Universitat.

Però de Juanini s'ha de destacar també com a fonamental la seva característica de cirurgia cortesa. La cort espanyola de Carles II és una cort convulsionada, pertanyent a una encara gran potència mundial, però amb els peus de fang, enmig d'una economia en fallida i amb una classe dirigent incapaç. Però a la vegada és una cort artísticament i intel·lectualment dinàmica i en transformació, un centre de renovació i europeisme enmig d'una estepa tradicionalista i obscurantista. A nivell polític, és destacable la influència que en aquest període exerceixen les figures dels principals mecenes de Juanini, el príncep Joan Josep d'Àustria i, posteriorment, el cardenal Portocarrero.

Les relacions de Juanini amb el món científic i mèdic de la Corona d'Aragó comencen amb el seu paper clau en la creació i consolidació del nucli renovador de Saragossa a la dècada de 1660. A nivell personal, manté relació posteriorment amb diversos metges i pacients aragonesos, però les seves relacions a Catalunya i principalment amb Joan d'Alòs són molt interessants.

Joan d'Alòs i Serradora (Moià, 1617 - Barcelona, 1695) i el seu entorn

Joan d'Alòs i Serradora és sense dubte el principal personatge mèdic i científic de la Barcelona del final del segle XVII. Com a tal, ha estat suficientment historiat per diferents autors i historiadors de la ciència catalana (Haller, 1969: 537; López Piñero, 1969: 118-127). Sí que cal dir que la seva relació amb Juanini és molt important en el seu context i potser no ha estat prou analitzada.

D'Alòs va néixer a Moià el 1617 i fou deixeble de Jacint Andreu (mort després de 1678), catedràtic de prima també de la Universitat de Barcelona durant vint-i-cinc anys. Andreu, si bé era un fervent galenista, contribuï decidivament al renaixement de la Universitat en aquell període i fou també metge de Joan Josep d'Àustria i, per tant, pertanyia al grup de metges més o menys «il·lustrats» que l'envoltaven (López Piñero *et al.*, 1983: 59-60).

D'Alòs és autor de fins a quatre obres importants, de les quals la més important fou *De corde hominis disquisitio anatomica*, publicada el 1694 (un any abans de la seva mort), on defensa la circulació sanguínia i rebutja les obres de Matías García. García, catedràtic valencià, va ser criticat també pel seu amic Juanini en la seva primera obra. Malgrat això, el principal autor que ha estudiat D'Alòs, el catedràtic José M. López Piñero, considera D'Alòs com un exemple de galenisme moderat i no com un autèntic *novator* o modern. De fet, D'Alòs no planteja les noves idees com un trencament radical de la tradició galenista, però, d'altra banda, aplica els nous descobriments a la seva interpretació de la realitat i, a més a més, utilitza el nou mètode i les noves idees en les seves obres. Així, ressalta la importància de l'estudi

anatomopatològic en casos conflictius, com ho fa també el seu amic Juanini i altres moderns, i recolza les seves idees més «tradicional» amb cites d'autors moderns, sense rebutjar les seves pertinences. Per la seva situació i edat, D'Alòs tampoc no ataca la institució universitària i tampoc no té altres de les característiques que López Piñero donava als «autèntics» *novatores*, però, indubtablement, sempre és difícil fer una classificació sense excepcions.

D'Alòs probablement va conèixer Juanini en els primers dies de novembre de 1668, quan el príncep Joan Josep d'Àustria, en el decurs de les guerres civils a la minoria d'edat del rei Carles II, fugí a Catalunya. Va viure tres mesos a la Torre de Lledó del Tibidabo, durant els quals va rebre el suport de la ciutat i de part de la noblesa catalana. Juanini, com a metge cirurgià del príncep, però més lliure de responsabilitats polítiques, coneix íntimament Barcelona i el seu ambient universitari. Juanini va romandre a Barcelona tres mesos, fins que el príncep, el 4 de febrer de 1669, tornà a Madrid, Nittard fou destituït i aconseguí el poder, però això també és una altra història (Maura, 1990: 106-125).

Juanini acompanyava el príncep en la major part dels seus viatges i campanyes, en una arriscada i itinerant trajectòria política i militar. Fins i tot va perdre un ull en una petita batalla de la guerra civil, defensant el seu príncep «en la Jornada de Consuegra a Barcelona» (Archivo General de Simancas, Sección Personal, leg. 1819, s.n. [p. 2r]; Archivo General de Simancas, Sección Personal, leg. 1823, s.n. [p. 1v]).

Tot i les canviants circumstàncies polítiques, D'Alòs i Juanini van continuar una relació epistolar i científica per molts anys, més de vint, fins a la mort de Juanini el 1691. El 1685, D'Alòs escrivia un elogi públic a Juanini en l'edició de la *Nova Idea Physica*, on es feia memòria de les seves capacitats integradores i, per descomptat, de les seves experiències químiques i quirúrgiques, així com dels seus amplis coneixements lingüístics. Segon D'Alòs, Juanini aconseguí el que «muchos Philosophos, Galenicos y Quimicos» no havien aconseguit perquè va utilitzar diferents elements per poder defensar correctament les seves idees cosmogòniques:

- «genuino y literal en la explicación de el Texto Sacro»,
- «acierto en concordar los Santos, y Philosophos»,
- «la penetración en lo más obscuro de los Poetas»,
- «la universal inteligencia de varios idiomas» i
- «la propiedad en manejar las materias Physicas, Quimicas, Medicas y Chirurgicas» (d'Alòs, 1685).

Per tant, per D'Alòs era de la mateixa importància respectar les concepcions clàssiques i la història sagrada, com el coneixement de les ciències químiques i medicoquirúrgiques. Crida l'atenció també, com un element instrumental, el coneixement de les llengües, que es converteix en un altre element fonamental per a l'argumentació científica, segons D'Alòs.

El 1691, D'Alòs publica també una carta en el darrer llibre de Juanini, les *Cartas a Redi*, una

important obra on Juanini realitza una revisió de les seves experiències amb la neuroanatomia i la neurofisiologia. Aquesta seria la seva darrera obra (D'Alòs, 1691). D'Alòs proposava a Juanini de nou com un infatigable treballador, fins i tot per damunt de les seves contínues obligacions i com un important expert en anatomia i química. Juanini, segons D'Alòs, provava d'unificar la diversitat d'opinions entre els autors «*Antiguos y modernos*» (D'Alòs, 1691). En opinió de Joan d'Alòs, l'obra de Juanini no era obertament trencadora, sinó més aviat conciliadora, com la seva pròpia. És ben estranya, aquesta afirmació, ja que la posició de Juanini respecte del rebuig del galenisme era evident en les seves formulacions obertament iatroquímiques, incompatibles amb la tradició galenista que oficialment defensava D'Alòs.

D'Alòs fou un membre molt destacat del claustre universitari. De fet, fou nomenat també protomèdic del Principat, principal i màxim càrrec de l'Administració sanitària catalana de l'època. Des del seu càrrec, controlava la professió sanitària i l'exercici de metges, cirurgians i apotecaris. En aquell moment, la Universitat de Barcelona era una de les més actives del Mediterrani i, per descomptat, de la Península, on les tradicionals universitats castellanes (Valladolid, Salamanca i Alcalà), feia dècades que mostraven estancament i esclerosi. La posició social dels metges dins de la burgesia ciutadana de Barcelona progressà en tota la centúria i, de fet, no era estrany trobar metges en els principals càrrecs de l'Administració municipal.

Altres personatges moderns a la Barcelona de finals del segle XVII foren Jaume Solà, Francesc Morelló o Francesc Feu. Jaume Solà, també catedràtic de la Universitat de Barcelona, és autor d'un pròleg a un llibre de D'Alòs i d'un text manuscrit sobre la circulació de la sang, segons López Piñero (López Piñero, 1969: 126-127). Francesc Morelló fou protomèdic de galeres i publicà a Nàpols, el 1678, una petita obra defensant també la circulació de la sang (López Piñero *et al.*, 1983: 84-85). Un altre Morelló, Jaume Morelló, fou deixeble també de D'Alòs i l'assistia en les seves disseccions (López Piñero *et al.*, 1976: 269). Els primers (Jaume Solà i Francesc Morelló) s'havien format a la Universitat de Barcelona i representen el cas dels autors moderns que defensen la nova ciència i, per tant, la circulació de la sang dins de l'entorn barceloní.

El cas de Francesc Feu és també molt interessant. Partidari també de Joan Josep d'Àustria, estudià medicina a l'Estudi General barceloní i es doctorà el 1672. Uns anys després, el 1677, es presentà a la Càtedra d'Anatomia de Barcelona, realitzant tres disseccions amb notable èxit al nou Teatre Anatòmic. Fou nomenat el 1678, però el 1689 obtingué el càrrec de Catedràtic d'Anatomia a l'Hospital General de Madrid, càrrec que li aportà també els drets de metge reial de família (Pardo Tomás & Martínez Vidal, 1997: 5-38).

Conclusions

Per si mateixa, la figura de D'Alòs és suficient per iniciar una «escola moderna» a Barcelona. La seva relació amb Juanini i la difusió dels seus llibres es degué estendre a altres deixebles o amics de D'Alòs. De fet, els llibres de Juanini es trobaven a les llibreries dels metges barcelonins de l'època. Per exemple, a la biblioteca del metge barceloní Rafael Steva Mas,

que incloïa la del seu pare, hi havia dues de les principals obres de Juanini (la *Nueva Idea Physica*, de 1685, i el *Discurso Physico*, de 1689), a més de l'obra de Cabriada (1687), obres de Boix y Moliner, Diego Mateo Zapata o dels seus oponents (Colmenero, Matías García, etc.) (Zarzoso, 2004: 224-245, 344-345). El fet que D'Alòs fos un catedràtic i la seva posició social de privilegi, donava un recolzament molt més oficial a les noves idees, aspecte molt diferencial del que gaudien a la cort de Madrid i en altres ciutats peninsulars, com a Sevilla, on el claustre de la Universitat era el principal reducte galenista i perseguia els *novatores* i les seves idees.

La Guerra de Successió implicà per a Catalunya, i més especialment per a Barcelona, el trencament d'una florent tradició universitària. La fundació de Cervera no va servir per reformar la medicina catalana i la desaparició del claustre barceloní retardà la incorporació de Barcelona als nous corrents europeus del segle XVIII.

Juanini pertany de ple dret a l'ampli grup d'investigadors i pràctics europeus autodenominats «els moderns». Aquests personatges són anomenats «novatores» en el context de l'Espanya de finals del segle XVII, però participen de similars característiques a tot Europa. Per contra, D'Alòs participa de moltes de les característiques de la modernitat, però intel·lectualment no es decideix per trencar totalment amb la tradició galenista. De fet, la «modernitat» no és una variable dicotòmica. La modernitat de Juanini, com la de D'Alòs, entra dintre d'una dimensió de modernitat. En el sentit més dimensional i segons la meua opinió, D'Alòs és «suficientment modern» perquè, a més, bona part de les seves relacions científiques i de les seves influències són modernes.

En un altre ordre de coses, amb el seu exemple destaquem com apareixen unes noves formes de relació científica. Les relacions epistolars (a vegades «massives»), les publicacions periòdiques, l'ús de la llengua vernacle, les noves institucions deslligades de la Universitat, la ruptura amb la tradició formativa gremial, etc., canvien les formes d'interacció dels autors. Els autors moderns es relacionen molt més i amb molta més gent en un entorn europeu on les fronteres geogràfiques i, moltes vegades, nacionals o religioses, se substitueixen per una comunitat d'interessos i ideologies científiques.

La realitat de la medicina i la ciència de l'època s'entenen millor com una realitat en xarxa, on els nuclis i nusos, com les persones, es desplacen, i els fluxos de creació i difusió són cada cop més complexos. Igualment, la perspectiva històrica ha de situar de nou els conceptes de centre i perifèria a les condicions realment existents en cada moment històric.

Les interconnexions són claus per entendre l'evolució dels moviments en un temps llarg. Les biografies mèdiques, per altra banda, ens serveixen sens dubte per situar i datar el moment d'interacció, el moment en què una relació pot ser significativa per a l'evolució posterior d'un autor, d'un grup o d'un moviment. En el cas de D'Alòs i altres moderns catalans i espanyols, no sempre és possible determinar qui és o qui no és modern o *novator*. Pot ser més una dimensió. En tot cas, l'estudi de les seves relacions potser ens dirà qui pensava ell que era ell mateix.

Bibliografia

ALÒS, J. D'. (1685), «Aprobación». A: JUANINI, J. B. (1685), *Nueva Idea Physica Natural demonstrativa, origen de las materias que mueven las cosas. Compuestas... Parte Primera... Çaragoça*, Herederos de Domingo la Puyada, [fol 3, s.p.].

ALÒS, J. D'. (1691), «Carta del muy noble Doctor Don _____ Cathedratico de Prima Jubilado de la Universidad de Barcelona, y Protomedico en el Principado de Cataluña, al Autor, en respuesta de otra suya». A: JUANINI, J. B. (1691), *Cartas escritas a los muy nobles Doctores, el Doctor Don Francisco Redi, Noble Aretino... a al muy noble doctor D. Juan Mathias de Lucas, Professor..., en las quales se dice, que el sal azido, y Alcalí, es la materia que construye los espíritus animales, el oficina de los quales, es en los anteriores ventriculos del cerebro, y el lugar, o asiento de la facultad sensitiva, en los centros ovaes...* Madrid, Imprenta Real, 94-95.

ARCHIVO GENERAL DE SIMANCAS, Sección Personal, leg. 1819, s.n. [p. 2r].

ARCHIVO GENERAL DE SIMANCAS, Sección Personal, leg. 1823, s.n. [p. 1v].

COBO, J. (2006), *Juan Bautista Juanini (1636-1691): saberes médicos y prácticas quirúrgicas en la*

primera generación del movimiento novator, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, tesi doctoral.

HALLER, A. (1969), *Bibliotheca Anatomica*, Darmstadt, Georg Olms Verlag.

LÓPEZ PIÑERO, J. M. (1969), *La introducción de la ciencia moderna en España*, Barcelona, Ariel.

LÓPEZ PIÑERO, J. M.; GLICK, T. F.; NAVARRO BROTONS, V.; PORTELA MARCO, E. (eds.) (1983), *Diccionario histórico de la Ciencia Moderna en España*, Barcelona, Península.

LÓPEZ PIÑERO J. M.; NAVARRO BROTONS V.; PORTELLA MARCO, E. (1976), *Materiales para la Historia de las Ciencias en España, s. XVI-XVII*, Valencia, Pre-Textos.

MAURA, duque de. (1990), *Vida y reinado de Carlos II*, Madrid, Aguilar.

PARDO TOMÁS, J.; MARTÍNEZ VIDAL, À. (1997), «Los orígenes del Teatro Anatómico de Madrid (1689-1728)», *Asclepio*, **49**, 5-38.

ZARZOSO, A. (2004), *Medicina i il·lustració a Catalunya. La formació de l'Acadèmia Mèdico-Pràctica de Barcelona*, Barcelona, Fundació Noguera.